

QUADERNS

=====
d'Estudis Arenyencs
=====

Núm. 4 - Setembre 1997

Esyllt T. Lawrence, filla adoptiva de la Vila

Presentació	<i>Joana Asensio i Solaz</i>
Joc de Mirades	<i>Enric Maass</i>
Cronologia	<i>Josep-Vicent Garcia i Carme Manuel</i>
Quan tenia vuit anys... ..	<i>Eldon Ferran de Pol</i>
Esyllt T. Lawrence, regidora del Plaid Cymru	<i>Tom Williams</i>
Una gal·lesa: records d'Esyllt T. Lawrence	<i>Victor John</i>
Un breu encontre	<i>Angharad Tomos</i>
No és usual... ..	<i>Miquel Strubell i Trueta</i>
Un mestratge i un estil	<i>Teresa Bertran</i>
Orestes i Sartre	<i>Esyllt T. Lawrence</i>
Carta inèdita	<i>Salvador Espriu</i>
Esyllt T. Lawrence: assaig de biografia intel·lectual	<i>Josep-Vicent Garcia i Carme Manuel</i>
Bibliografia.....	<i>Josep-Vicent Garcia i Carme Manuel</i>

E d i t a : A J U N T A M E N T D ' A R E N Y S D E M A R

Esyllt T. Lawrence: assaig de biografia intel·lectual

Esyllt T. Lawrence va nàixer a Morriston (Swansea), al sud del País de Gal·les, el 3 de desembre del 1917. La mare —Elvina— era de Treorci, al comtat de Mid Glamorgan, i el pare —David— de Llanelli, al comtat de Dyfed. Tot i que des de les darreries del segle XIX aquesta zona havia començat a patir un fort procés d'anglització, la llengua de la família era el gal·lès. S'ha de recordar que la població del país va créixer amb l'esclat de la Revolució Industrial. Hi havia una gran immigració d'anglesos i irlandesos, en aquells anys de principi de segle, cap a les regions industrials meridionals. Quan alguns dels recursos minerals baixaren i la demanda també anà caient, mig milió de persones hagué de deixar Gal·les per buscar treball i salari en alguna part. Fou el període de la depressió, entre el 1921 i el 1939 —temps de la infantesa i adolescència de la petita Esyllt—, que deixà la seua dramàtica petjada en el poble gal·lès.

Esyllt sempre remarcava que fou la mare qui imposà el gal·lès a la família, enfront a l'aclapadora presència de l'anglès en l'àmbit educatiu. «Ja n'hi prou d'anglès!», deia la mare als fills, quan tornaven de l'escola. L'èmfasi que l'escriptora posava en la figura materna com a punt essencial dins la seua formació com a nacionalista i defensora de la llengua gal·lesa, no és un fet que s'haja de passar per alt. Sembla que, a la mare, el que més li haguera agradat era estudiar altres llengües. Van ser els fills els qui van convertir aquest somni en realitat, ja que dos germans d'Esyllt arribaren a ser inspectors d'educació en llengües modernes i ella mateixa en dominaria extraordinàriament un bon grapat

al llarg dels anys. De fet, Lawrence, imposaria també el català com a llengua familiar.

D'una altra banda, açò mostra una de les vessants principals del que després seria una preocupació al llarg de la seua trajectòria com a intel·lectual: la reivindicació de la dona escriptora i la denúncia de l'opressió de les dones en general dins una societat patriarcal. Més encara, el pas dels anys implicà per força una maduresa que va portar Lawrence a construir-se una identitat que anara més d'acord amb les seues preocupacions intel·lectuals, especialment en l'època de trasllat i assentament a Catalunya.

L'escriptora anà bastint, a poc a poc, uns senyals d'identitat que la lligaren amb l'herència materna i l'allunyaren de la paterna. Aquest procés culminà, fins i tot, en un retoc dels cognoms. Si els exercicis acadèmics de Cambridge anaven encapçalats amb la signatura d'Esyllt Thomas, als articles periodístics de Mèxic el cognom Thomas del pare queda reduït a una simple T., i l'escriptora signa Esyllt T. Lawrence.

Els anys de formació a Cambridge

Els estudis d'ensenyament secundari els va cursar a la High School de Swansea. D'aquest període, els informes de la directora sobre Esyllt són excel·lents. En destaca la fermesa, la diligència, l'entusiasme i la curiositat intel·lectual mostrats palesament en treballs sempre mereixedors de la nota més alta. A Lawrence també li agradava recordar que fou aquesta directora, que ella anomenava «la feminista escocesa», qui va marcar els seus anys de formació adolescent.

Aquell període, fonamental per a l'escriptora, transcorre determinat pels principals esdeveniments de la vida gal·lesa, entre les dues guerres mundials i els seus efectes posteriors. Políticament, els anys vint veieren la davallada del liberalisme i el fenomen del creixement del Partit Laborista. Les seues tesis van arrelar en el poble gal·lès d'una forma majoritària. Alhora, però, va nàixer un nou moviment polític de caire nacionalista que es concentrava en el *Plaid Cymru* (fundat l'any 1922) i el moviment juvenil *Urdd Gobaith Cymru*. Tots dos sorgeixen com a fruit de la consciència de perill que corria la llengua. Els censos lingüístics d'aquella època —com els de la resta del segle— mostren clarament la dramàtica davallada dels gal·lesoparlants. Des del 1927 comença a establir-se l'idioma com a assignatura en les escoles del país. Més tard, es constituïren les primeres escoles d'ensenyament en gal·lès. Això, però, no afectà l'educació d'Esyllt, que fou totalment en anglès.

Les notes excel·lents aconseguides per Lawrence a l'institut la van fer mereixedora d'una beca per a la Universitat de Cambridge, cosa no gens fàcil per a una dona, i a més gal·lesa, en aquells anys de depressió econòmica. En el seu arxiu es conserven diferents treballs de curs de les assignatures d'assaig, prosa, traducció alemanyes i d'assaig i prosa franceses. Els comentaris dels professors assenyalen les bones idees i l'estil clar, concís però ric, en la relació d'idees. És indubtable que els anys a Cambridge li deixaren una petjada inesborrable. Com ella recordarà a l'article «L'educació a Cambridge», la fascinació per les activitats que tenien lloc al voltant de la vida acadèmica, els passeigs, les tertúlies literàries entre estudiants, el sistema de tutoria amb professors de prestigi

i l'estudi de matèries que li interessaven l'havien acompanyat sempre.

D'entre aquells records, cal destacar, tal com ella ho fa, la trobada amb Virginia Woolf, uns anys abans del seu suïcidi. La imatge de la famosa escriptora, «fumant petits cigars» mentre les flames de la xemeneia de l'habitació d'estudiants «acusaven el seu ben dibuixat perfil i s'il·luminava el seu suau cabell, que començava a blanquejar», la va colpir profundament. Els escrits de Woolf, especialment *Una habitació pròpia*, assaig fonamental del feminisme modern per la discussió que s'hi fa de la problemàtica de la dona escriptora, és citat per Lawrence en diversos articles.

A Cambridge, una altra de les influències importants que repercutiran en la seua trajectòria serà la de les idees polítiques d'esquerra. Esyllt recorda com un bon nombre dels seus amics socialistes i comunistes, esperonats per l'ideal d'un món millor, s'allistaren ràpidament a les confrontacions bèl·liques que van començar la segona meitat del segle, i van morir a la Guerra Civil Espanyola i a la Segona Guerra Mundial. Entre ells, evoca la figura de John Cornford—poeta, historiador i president del Club Socialista de Cambridge, mort a la guerra d'Espanya l'any 1937— i Frank Thompson, autor del llibre *There is a Spirit in Europe*, que va morir a la Segona Guerra Mundial.

Després de llicenciar-se en llengües modernes (francès i alemany) en aquesta universitat, Esyllt T. Lawrence es va casar amb el diplomàtic Derek Michael Poole i es traslladà a viure a Washington primer, i després a Ciutat de Mèxic el 1943, on aviat es trencà el matrimoni. Al mateix temps, coneix Lluís Ferran de Pol, amb qui es casà el 1947.

Esyllt a Mèxic, anys quaranta.

De Cambridge a Mèxic: el pas a la maduresa

Durant els dos primers anys a Mèxic, de l'amistat entre el matrimoni Poole i Ferran de Pol va sorgir una col·laboració literària important. El 1944 publicaren tots tres «Guerra mundial (1939-1943)» dins del *Diccionario Enciclopédico Hispano-americano*. En aquest treball, s'analitza l'estat d'Europa després de la I Guerra Mundial i la situació política general que prepara la Segona Guerra Mundial: Guerra d'Espanya, feixisme, crisi econòmica del 1929, etc. Després, s'hi narren els esdeveniments del període 1939-1943: invasió nazi de part d'Europa, aliances entre els països —l'Eix contra els Aliats—, la guerra a la Mediterrània, Àfrica, Àsia i Amèrica, l'evolució de les tècniques militars de combat i la invasió d'Europa pels aliats. Finalment, s'hi expliquen els problemes de la futura postguerra i les possibles solucions.

L'assaig és guiat per consideracions estratègiques generals del conflicte, a les quals contribueix el coneixement de tàctiques que —com a militar— tenia Ferran de Pol. I això conformà tot el desenvolupament del text. Tot i així, l'estil del text traspua una forma anglosaxona de tractar la història, fruit de la tradició a què pertanyien dos dels autors. S'enuncien els fets —basant-se en les dades— i es redueixen les afirmacions ideològiques. Per exemple, quan parlen de l'URSS tracten de no fer-ne una valoració política a la manera com ho fan altres historiadors. Només s'hi ha de destacar la forta crítica —darrere la qual s'entreveu la mà de Ferran de Pol— contra l'abandó, per part dels països democràtics europeus, del govern legal de la República Espanyola. En definitiva, un treball molt professional, exhaustiu i complet. No hi ha cap esdeveniment, causa i escenari de la guerra que no hi aparega. S'ajusta totalment als patrons

d'una enciclopèdia sòlida que explica en un nombre curt de planes tot allò fonamental que un lector cerca.

Sobre el lloc de coneixença de Lawrence i Ferran de Pol, hi ha dues versions oferides pels mateixos protagonistes: el diari *El Nacional* i la universitat. Independentment del lloc on fóra, l'important és que, com Esyllt reconeix en una entrevista amb Ned Thomas: «des del principi, la comprensió instantània que tots dos sentíem per la llengua de l'altre fou un element important en la nostra relació». Amb Ferran de Pol, Lawrence entrà dins el cercle d'exiliats catalans i republicans en general a Mèxic. Va connectar amb la cultura, llengua i situació catalanes, gràcies a la relació que va establir amb la nombrosa comunitat catalana de refugiats polítics. Aquesta connexió, relació i coneixença resulta imprescindible per poder copsar la posterior trajectòria de Lawrence. En primer lloc, Ferran de Pol representa la causa republicana que Lawrence havia defensat al campus de Cambridge quan esclatà la Guerra Civil. A més, en aquesta confrontació van morir alguns dels seus amics i coneguts que s'havien allistat a les Brigades Internacionals, com ja hem explicat adés.

En segon lloc, la figura de Ferran de Pol per a Lawrence s'ha d'entendre com alguna cosa més que la d'un estimat. D'una banda, l'escriptor arenyenc la va llançar ineludiblement a la qüestió de la reivindicació del català, no només com a llengua minoritzada, sinó, en aquells anys de postguerra, com a llengua prohibida. La identificació de Lawrence amb la causa catalana apareix així com a conseqüència lògica no només de l'ansietat per contribuir amb la lluita del company, sinó també d'un despertar nacionalista ja latent des del principi de la seua formació com a intel·lectual.

Per últim, Ferran de Pol pertanyia al món de la literatura arrelada a la societat del moment,

on Lawrence imaginà poder trobar un espai propi com a dona escriptora, independent i apartat, al mateix temps que compartit amb ell. Tot açò féu que la seua relació s'establira, des del principi, com a companyonia i complicitat. Un exemple n'és la redacció en català per primera vegada d'un article «El català a Anglaterra», publicat a la revista político-cultural *Quaderns de l'Exili* el 1946, dirigida per Joan Sales i el mateix Ferran de Pol. És una ressenya a *Introductory Catalan Grammar* de Joan Gili. Els articles de Lawrence a la revista encetaren un camí que l'havia de portar al cap dels anys a esdevenir figura clau en la interrelació entre la cultura gal·lesa i catalana. Joan Sales saludava amb entusiasme la col·laboració d'aquesta jove escriptora gal·lesa: «inserir encantats, sense tocar-hi res —ben segurs que el lector sabrà apreciar com nosaltres la gràcia d'aquest accent britànic—, la nota que ha escrit directament en el nostre idioma a propòsit de la gramàtica catalana per a estudiants anglesos d'en Gili». Precisament seran Lawrence i Sales les dues persones que influiran més sobre Ferran de Pol. Tots tres tindran posicions coincidents, tot i que no deixen de mostrar-se antagònics en certes qüestions com ara l'educació, la religió i, fins i tot, la política.

A la Facultat de Lletres de la Universitat de Mèxic es va doctorar amb una tesi sobre Federico García Lorca. Cal remarcar l'excepcionalitat d'aquesta investigació. És ben probable que siga un dels primers llibres globalitzadors de la figura i obra del poeta, mort el 1936. Amb l'estudi sobre el poeta andalús, Lawrence entra en un camp d'investigació d'autors de literatura espanyola que culminarà en la recerca sobre Unamuno. Entre els seus professors de la Universitat cal esmentar —segons anota Esyllt en un currículum— els doctors Julio Torri, Francisco Monterde, Julio Jiménez Rueda i Enrique

Díez Canedo, que li va dirigir la tesi.

Notas sobre García Lorca (1947) és un estudi descriptiu de les *Obras Completas* de l'escriptor andalús conegudes fins aquell moment. Tracta fonamentalment de l'evolució temàtica de les diferents obres (la dona estèril, la dona no enamorada, la melanconia de l'adolescent, el paisatge andalús, la mort, l'amor, l'erotisme, la solitud, etc.), però sense desenvolupar els temes ni explicar-los; només els assenyala. El treball es construeix principalment sobre citacions de fragments de l'obra estudiada. Pel que fa a l'extensa bateria lorquiana, només en cita alguns símbols típics (el moltó, la lluna, el punyal i el ganivet, la guitarra, Andalusia, el gitano, el genet, etc.), sense descobrir del tot el significat últim dels mots. Fa un bon treball d'història de la literatura: fixa dates, ens informa de la prehistòria dels llibres i els motius de l'escriptor. Tot això ben documentat i recolzant-se en declaracions del mateix Lorca. En aquest aspecte usa molt bé el material no literari (conferències, entrevistes, etc.) que coneixia de l'autor. Una altra de les línies fonamentals de l'estudi és l'exhaustiu treball de literatura comparada que realitza Esyllt T. Lawrence. Constantement recolza el seu discurs amb cites i obres d'altres autors estrangers com ara Verlaine, Baudelaire, La Fontaine, Fabre, San Juan de la Cruz, Bürger, Hoffmann, Maragall, Leopardi, D.H. Lawrence, Ovidi, Lucà, mitologia grega, llegendes celtes, etc.

Dins les activitats com a periodista, cal destacar les col·laboracions en un dels diaris mexicans més importants del moment, *El Nacional*. D'una banda, escriu ressenyes de llibres publicats en anglès. Els títols que Lawrence critica són novetats al mercat anglosaxó i no havien tingut una traducció al castellà. Hi destaquen les biografies, els llibres d'assaig i els volums històrico-literaris. En aquestes recensions utilit-

za freqüentment l'anècdota personal relacionada amb el tema o, fins i tot, els seus records sobre l'autor del llibre. D'una altra banda, hi va escriure articles sobre temes literaris ben variats, com ara, Conrad Von Meyer i la novel·la històrica, la novel·la policíaca i la literatura alemanya, entre d'altres.

La temàtica dels articles de Lawrence és diferent a la del seu company, Ferran de Pol, tot i que tots dos arriben a Mèxic des de la tradició cultural europea. Si l'escriptor arenyenc s'endinsa dins les civilitzacions mexicanes i les cultures precolombines, l'escriptora gal·lesa aprofundeix els temes literaris que li havien preocupat des dels seus anys de Cambridge. Entre els articles que va publicar durant aquests anys, cal mencionar els que van aparèixer a *El Nacional*, com ara la sèrie de «Shakespeare y la crítica», un exhaustiu estudi sobre el tractament de l'escriptor durant els segles XVII, XVIII i XIX; «La lírica política en el movimiento "Jung Deutschland"», un assaig sobre el grup d'escriptors alemanys del segle XIX que pertanyeren a aquest moviment literari, etc. És clar que existeix la possibilitat que altres articles s'hagen extraviat amb el viatge transatlàntic o amb els diversos trasllats de casa, però sorprén la disparitat temàtica entre els dos escriptors.

Ara bé, açò no significa que Lawrence no tinguera interès per la cultura i la civilització mexicanes. De fet, una de les seues ocupacions principals a Mèxic fou, durant anys, l'edició amb notes i aclariments de les cartes i cròniques dels descobridors, i, just quan ho tenia gairebé tot a punt, l'editorial per a la qual treballava —la Nueva España— va abandonar el projecte i, malauradament, el treball romangué sempre inèdit. Un exemple de com havia avançat el projecte era l'anunci de l'editorial Nueva España, col·lecció Atenea, de la publicació del llibre.

Amb tot, aquest projecte es perllongarà du-

rant més de quaranta anys i prendrà diverses formes. En una primera etapa, aquest estudi es realitza sota el títol de *Cartas de Relación de la Conquista de América* i comença amb les notícies sobre el món antic i les anticipacions de descobertes, a més d'una antologia de conquistadors i comentadors de la conquesta. Lawrence estudia les figures de Cristòfor Colom, Hernán Cortés, Pedro de Alvarado, Francisco de Ulloa i Núñez Cabeza de Vaca.

En una segona etapa, ja a Catalunya, durant els anys seixanta i setanta, Lawrence, ara amb l'ajut de Ferran de Pol, reprèn i eixampla aquesta recerca i li dóna el títol de *Mitologías americanas*. El projecte té ara diverses parts. S'inicia amb una introducció en què es tracta d'esbrinar el significat d'allò que és el mite dels pobles americans, a més d'una presentació d'Amèrica abans del descobriment. Era previst un repàs a la geografia i cultura de les civilitzacions precolombines. El cos de l'estudi parteix del viatge de Colom, amb un estudi dels possibles antecedents en la descoberta d'Amèrica; la biografia del descobridor i el final de la seua vida. A mode d'apèndix s'estudia la nacionalitat del marí i els seus possibles viatges al nou continent anteriors al 1492. Aquest projecte conclouia amb resums ràpids sobre les cultures ameríndies, fins i tot hi havia un capítol dedicat al vodú d'Haití. El llibre estava previst per a les acaballes del 1972, però mai no veié la llum.

En una tercera etapa, situada a finals dels anys vuitanta i lligada a les celebracions previstes per al Cinc-centè Aniversari del descobriment d'Amèrica, Lawrence torna a reprendre el treball, tot i que mai no havia deixat de llegir bibliografia sobre el tema. Pel que sembla i a la vista dels apunts i notes contingudes en una de les seues carpetes, el títol ara seria *Colom*. Aquest manuscrit consta de cent quaranta fulls mecanografiats, amb gran quantitat d'esmenes.

És dividit en apartats curts, de vegades amb una llargària d'un sol full, la qual cosa fa que siga un treball molt llegívol. L'obra tractava de reconstruir tant com fóra possible, a través dels documents, els elements històrics o històrico-tecnològics que contribuïren a formar les idees —i fins i tot els prejudicis— sobre cosmologia, que estimularen Cristòfor Colom. És un resum de la història d'aquelles idees cosmològiques, bàsiques que afavoriren el descobriment en el segle XV, i també un esquema de les exploracions anteriors que conduïren directament o indirecta al fet del 1492 i situen Colom en la seua època.

Ferran de Pol tractà d'interessar diverses persones en la publicació del llibre. En una carta al professor Alan Yates de la Universitat de Sheffield, datada el 7 de juliol de 1987, l'escriptor arenyenc explica les qualitats d'aquest treball. Davant el que ell pensava que serien les publicacions que es farien arran de la celebració del descobriment —«es preparen una apologia de *la Cruz y la Espada* d'acord amb la més tronada tradició colonialista i de tipus imperial»—, l'estudi de Lawrence, pensat per a un públic anglès mitjà, sabia «veure i explicar per exemple com Bernal Díaz, soldat sense fums de dirigent, parla d'una gesta humana, sacrificada, tant de vencedors com de vençuts... el seu mèrit és equilibrar l'actitud de descobridors i descoberts, referint-se *sempre* a primeres fonts, a protagonistes de l'epopèia i a visions directes.» A més a més, Lawrence tractava d'alguns aspectes ignorats per la historiografia tradicional, com ara «el cas dels Països Catalans i la seva participació marginal en les empreses americanes, i el curiós establiment dels gal·lesos a la Patagònia». Malauradament, aquest projecte tampoc no trobà cap ressò en el món editorial, i restà una vegada més inèdit.

La vida a Catalunya

Amb el trasllat a Catalunya l'any 1948, Eyllt Thomas Lawrence es va convertir en Eyllt T. Lawrence de Ferran o Eyllt Ferran de Pol. La imatge pública de la intel·lectual de Cambridge es va fondre i confondre amb la de l'espòs, per raons òbvies. L'estudi de temes diferents que Lawrence realitza en els seus articles l'hem d'entendre com una afirmació d'independència intel·lectual. L'Espanya de postguerra i, és clar, la Catalunya dels cinquanta, féu difícil, almenys, que la seva carrera com a escriptora seguira una trajectòria independent. Dins d'aquest ordre de coses, l'article que va escriure a *El Nacional* el 1947, «Lucha de la escritora», és profètic del que li ocorrerà en el desert cultural de la nostra postguerra.

L'any 1948 s'instal·là a Arenys de Mar on va tenir la seua única filla: Maria-Elvina. És sabut que Lawrence, aleshores a punt de donar a llum, hagué d'entrar a Catalunya sense Ferran de Pol. Ell va esperar els permisos d'entrada tres mesos a la Catalunya Nord. L'estrangera Eyllt T. Lawrence arriba, doncs, tota sola a un Arenys de Mar encara marcat per les terribles petjades de la Guerra Civil. El clima de censura moral, de repressió política i social d'aquell moment la va colpir amb duresa. La intel·lectual de Cambridge s'endinsà tot de sobte en el llarg i obscur túnel de la intransigència del moment. Lawrence ens recordà una vegada com en aquells temps no podia sortir a passejar tota sola per Arenys, perquè la societat no veia amb bons ulls que una dona casada es fera veure per la platja o els camins dels afores sense la companyia de l'espòs o d'una altra dona. Per a l'escriptora que havia abandonat el seu país nadiu a la recerca de coneixement i experiència i que s'havia instal·lat al Mèxic alliberador de meitat de segle, els primers anys a Catalunya esdevingueren un malson.

No va ser fàcil, doncs, integrar-se en una societat com aquesta. Tanmateix, i exhibint de bell nou el seu compromís polític amb la nova realitat que l'envoltava, en lloc de deixar-se ofegar, la seua resolució va ser ferma: ser una catalana més, compromesa amb una llengua, una cultura i uns drets nacionals que la Dictadura negava. Cal emfatitzar que l'adaptació fou gairebé immediata, com ho demostren les seues paraules. D'aquesta manera, al cap de dos mesos d'arribar-hi escrivia en la revista del seu antic col·legi gal·lès: «*I wish to do research on the origins of Catalan*».

D'una altra banda, l'aïllament cultural que generava el franquisme és superat clarament per Eyllt gràcies a les visites periòdiques a la Gran Bretanya, la subscripció a revistes literàries com ara *The Listener* i l'adquisició de llibres a través de la venda per correu. Entre els seus papers hem trobat un arxiu de retalls de revistes dels anys cinquanta i seixanta classificats en quatre apartats: el primer inclou articles de literatura (on són aplegats els assaigs dels grans noms de la literatura universal com ara Henry James, Jane Austen, Racine, Dickens, Dostoiévsky, Hugo o d'obres cabdals com per exemple *Madame Bovary*); el segon, articles miscel·lanis sobre religió, art, música, història i teatre; el tercer conté retalls de sociologia, ecologia i política i per últim s'hi recullen les notícies de ciència. A més, sense cap classificació, també hi ha retallades unes ressenyes de novetats —majoritàriament de narrativa— que es publicaven al Regne Unit.

Cal recordar també el seu interès pel teatre més evident encara quan visitava Anglaterra o Gal·les. Hi anava quan estava de vacances a la casa londinenca de la seua filla o a la dels seus familiars gal·lesos, vora de Cardiff, la capital del País de Gal·les. Això va significar que pogué veure, des de les acaballes dels anys cin-

quanta, els espectacles teatrals més importants de cada temporada. Degué tenir, doncs, accés als corrents més nous de teatre, abans que arribaren a Catalunya. El fet teatral sempre va interessar Lawrence. Si durant els anys de Mèxic havia investigat el teatre elisabetià, en aquesta època de postguerra, concretament el 1958, centra l'atenció en el drama medieval i especialment en la festa del Bisbetó, amb un estudi en anglès, titulat «*The Medieval Feast of the Boy Bishop, with Special Reference to Spain and Two Catalan Boy Bishop Sermons*». Malauradament, aquest treball, com altres estudis de Lawrence al llarg de la seua vida, va romandre inèdit. Posteriorment, va reprendre el treball, eixamplant la bibliografia, i el va presentar, el 1990, al premi Mossèn Narcís Sagner de recerca històrica, que no va guanyar. De bell nou, cap dels dos treballs tampoc no va veure mai la llum.

Entre les activitats que Lawrence va desenvolupar durant aquells anys en destaca una de principal, si bé prou desconeguda: la de lectora i consellera de publicacions de l'editorial Vergara. Entre els seus papers hi ha desenes de còpies d'informes de lectura d'obres de ficció —majoritàriament de novel·la— i assaigs o biografies. Els seus informes, signats amb el nom d'Eyllt Thomas Lawrence de Ferran, tenen una mitjana de dos fulls, tot i que alguns en tenen més. Tots segueixen un mateix esquema: un resum de l'argument, una crítica global del llibre, una indicació de les coses que la censura pot rebutjar, l'estil i el llenguatge, la possible repercusió en el públic (hom l'anomena «*parecer comercial*») i, finalment, els diversos títols possibles de la traducció (l'original i el suggerit per la lectora).

Segons les dates d'aquests informes, el treball per a l'editorial va durar tres anys (del 1960 al 1963). Entre les fitxes de lectura també n'hi

ha algunes per a l'editorial Planeta —com és el cas de *Louis XIV An Informal Portrait*. El treball fou intens perquè en les llistes mensuals que presenta a Vergara hi ha vegades que s'anoten més de deu llibres amb un total de més de quatre mil pàgines llegides. Entre els autors llegits, juntament amb escriptors desconeguts per a la història de la literatura, totalment ignorats ara, hi ha també obres de V.S. Naipaul, Gerald Green, Flann O'Brien, Saki, Robert Graves, W. Somerset Maugham, Arthur Koestler, Doris Lessing i Evelyn Waugh, entre d'altres.

Paral·lelament i, com a conseqüència d'aquest treball de lectora, traduí una sèrie d'obres de l'anglès al castellà, com ara novel·les de Willa Cather, Irving Shaw i Margaret Wilson. També va traduir del castellà a l'anglès les guies de Planeta sobre Espanya, tot i que va utilitzar el pseudònim de Betty Morris.

Durant els anys seixanta va preparar, juntament amb Ferran de Pol, una història de les mitologies americanes que no van acabar, com ja hem explicat adés. Per tant, durant més de vint anys, tots dos estudiaren aquestes mitologies i el món indígena (costums, pràctiques religioses, etc.), com ho mostra la seua biblioteca. Aquesta mitologia —les dues branques principals de les cultures de Mesoamèrica: la maia i l'asteca o nàhuatl— fou apresada i viscuda a Mèxic, i va ser més estudiada a Catalunya.

Paral·lelament al seu treball de lectora, investigadora i també traductora com explicarem després, des del final dels anys seixanta no va deixar de col·laborar en diversos diaris i setmanaris catalans com ara *Tele-Estel* (amb assaigs curts i material fotogràfic), *Avui* (amb destacats articles sobre diverses manifestacions culturals gal·leses), *Arenys Vida Parroquial* i *Serra d'Or* (amb assaigs literaris entre els quals destaca el dedicat a Salvador Espriu). Aquest treball so-

bre Espriu és una meditació de la mort i aquestes pàgines van agradar tant al poeta que van fer que li dediqués especialment el manuscrit a mà de *Cementeri de Sinera*. En una carta a Lawrence, datada el 23 de maig de 1978, el poeta li agraeix les seues paraules. Espriu afirma: «Comentes, estimada Esyllt, amb un coneixement sever i profund, tota la meua obra més o menys lírica. La relacions i entrelligues d'una manera que es fa indestruïble, que és ben difícil de subratllar-ne contactes, frases i paraules. Tot és vist en un conjunt d'una activitat intel·lectual molt i molt remarcable, digna de la teua cultura i de la teua sensibilitat, propi del teu poble en què tots sou poetes.» Espriu arrodona el seu comentari amb els següents elogis: «El teu assaig és tan bell que ens hi dones unes pàgines clàssiques, una lliçó altíssima, un estudi arrodonit i perfecte».

Dels seus articles literaris, n'hem d'anotar, pel seu ressò en la premsa del moment, dos més. En primer lloc, la sèrie d'estudis sobre Unamuno, publicats en diferents llengües —català, anglès, portuguès i castellà—, on se centra en la figura del escriptor relacionada amb la cultura basca i l'euskera. I, en segon lloc, la punyent ressenya sobre el llibre de Robert Graves, *Majorca Observed*, on el critica per la seua superficial descripció de l'illa i de la llengua catalana.

Ja a la dècada dels vuitanta també va escriure a *El Maresme* —en la secció «Invitació a la lectura» dedicada al comentari de llibres catalans—, a *El Pont*, a *La Vanguardia*, a *Revista de Catalunya*, etc. La seua manera de fer crítica enfoca les obres amb una visió àmplia, a la manera de la crítica anglosaxona, i és atenta sempre a les interferències que poden escapar a gent amb una panoràmica menys vasta.

Descobrir Gal·les

Els interessos d'Esyllt T. Lawrence a partir dels anys seixanta es van centrar fonamentalment al voltant de la cultura gal·lesa. Tal vegada, de totes les seues tasques culturals fetes al llarg dels anys de postguerra, són els treballs sobre Gal·les, les hores dedicades a la divulgació popular d'aquella realitat, etc. les que han marcat i han destacat el seu paper en la nostra cultura. Amb l'assumpció dels valors nacionalistes de defensa d'un país, de la llengua, del territori i del dret a l'autodeterminació, Lawrence va desenvolupar al llarg de més de trenta anys tota una sèrie d'activitats en aquesta línia ideològica. Així entenem l'anècdota que ella ens contava. Explicava que el President de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol, quan la saludava exclamava: «Aquí tenim la gal·lesa!»

Amb l'arribada al país l'any 48, com hem dit adés, una de les qüestions que l'escriptora es va plantejar fou la coherència amb el seu pensament nacionalista i reivindicatiu de la llengua. En alguna entrevista Lawrence manifesta que «quan vaig arribar a Catalunya, em vaig obligar a parlar català. Era un acte de desafiament, i havia d'estar preparada per a qualsevol mena de reacció. La major part de les vegades jo feia l'esforç.» Paral·lelament al compromís amb la defensa i ús del català a Arenys de Mar, Lawrence experimenta un renaixement apassionat de la identitat com a gal·lesoparlant, gràcies, en bona part, als aclapadors esdeveniments que estaven succeint a Gal·les en aquells anys.

Després de la Segona Guerra Mundial i tot continuant amb la idea de major autogovern per al país, els anhels per part de les joves generacions van créixer i tractaren d'aconseguir una sèrie d'institucions que potenciaren l'emancipació política dels gal·lesos. La demanda d'un Secretariat d'Estat per a Gal·les fou rebutjada pel govern laborista, però en 1957

s'anomenà un Ministeri per als Afers Gal·lesos. En 1955, els desitjos de Cardiff de ser capital de Gal·les foren satisfets.

Però el clam nacionalista començat a la dècada dels anys vint i trenta, va quedar generalment inalterable fins a mitjan anys seixanta quan, d'una banda, es creà *Cymdeithas Yr Iaith Gymraeg* (la Societat de la Llengua Gal·lesa), de treballadors i lluitadors actius per la llengua i cultura de Gal·les, i d'altra banda, els nacionalistes gal·lesos amb el *Plaid Cymru*, després de quaranta anys, començaren a intervenir en l'escena política. Ells van guanyar el primer escó el 1966. L'aconseguí Gwynfor Evans, president del partit, i un dels líders indiscutibles i més respectats pel seu poble. Als anys vuitanta, gràcies a la seua capdavantera pressió política —ameaçà amb una vaga de fam fins a la mort—, es va obtenir el canal de la televisió en gal·lès, S4C.

Els freqüents viatges de Lawrence al País de Gal·les i les llargues estades passades a casa del seu germà, van fer que connectara directament amb el moviment nacionalista. Conseqüència d'aquest renovat interès, són tota una sèrie d'escrits sobre Gal·les i la seua història, llengua i cultura, a més de l'intent d'apropar la problemàtica gal·lesa a la catalana i a l'inrevés. Caldria, doncs, assenyalar en aquesta mateixa línia les aparicions de Lawrence als mitjans de comunicació audiovisuals d'ambós països.

El primer intent ambiciós d'acostar Gal·les a la cultura hispànica foren els articles per a l'*Enciclopedia de Literatura Salvat*. El director general de l'obra era el malaguanyat professor Antoni Comas. En aquest projecte eren representades totes les literatures del món. Els treballs d'Esyllt eren escrits amb la col·laboració de Victor John, una persona clau en la seua obra gal·lesocatalana. La redacció final dels articles fou obra d'Esyllt. El criteri i els continguts eren repartits a parts iguals perquè tots dos signen els treballs.

Són uns noranta articles que s'ocupen de la literatura gal·lesa en l'*Enciclopedia*: quaranta articles dedicats als escriptors de la literatura antiga, uns vint-i-cinc d'autors de literatura contemporània, mitja dotzena d'articles parlen de les més importants obres anònimes de la literatura gal·lesa i, finalment, uns vint són dedicats a gèneres, períodes i grups literaris específicament gal·lesos. En conjunt, és una breu introducció per a estrangers a l'estudi del passat i present d'una de les literatures més antigues d'Europa. Els articles inclouen textos en gal·lès, amb la versió castellana en prosa. A més, tenen una bibliografia en cada article. Malauradament l'editorial, el 1967, després de diverses interrupcions, deixà inacabat el projecte i el treball mai no veié la llum.

Després d'aquesta desil·lusió, Eyllt va tenir la possibilitat d'escriure de manera entenedora sobre el seu país. I, així, també va encarregar-se d'organitzar i redactar tot el que concernia Gal·les dins la *Gran Enciclopèdia Catalana*, tant pel que fa a les entrades com a la correcció de noms gal·lesos a la part corresponent de l'Atlas. El seu treball va abastar els volums de la primera edició i els de la segona, amb els suplementos corresponents.

Paral·lelament va desenvolupar una carrera com a traductora, tant del gal·lès al català com a l'inrevés. L'any 1962 va començar amb l'obra de Saunders Lewis *La corda del penjat* (*Siwan*) —als Quaderns de Teatre dirigits per Joan Oliver— i, més recentment (1985), traduí *La masia del Turó* (*Gwr y Bryn*) de Tegla Davis (la primera versió catalana d'una novel·la gal·lesa). Del català al gal·lès va traduir el conte «La lletra» («Y Llythyr») de Ferran de Pol. A l'anglès, però, va traduir la narració «La vella» de Víctor Català, que aparegué en una de les revistes culturals més prestigioses de Gal·les, *Planet*, que és però, editada en anglès. Inèdites resten la tra-

ducció al castellà i a l'anglès d'*Érem quatre* i la traducció anglesa d'*Abans de l'alba* (*Before the Dawn*), totes dues, és clar, de Lluís Ferran de Pol.

També cal destacar la traducció gal·lesa d'*Abans de l'alba*, que es va editar el 1994, amb el títol de *Cyn y Waur*. Tanmateix aquesta traducció, segons el testimoni de Lawrence, va enllestir-se a mitjan anys setanta. A les acaballes del 1980 era prevista la seua publicació pel Consell del Llibre Gal·lès. Aquest retard excessiu, de més d'una dècada, va ser per la manca de subvencions del govern britànic envers la literatura estrangera traduïda al gal·lès. Sembla, segons el testimoni de l'autora escrit en una «Biographical Note» que es conserva ara a la biblioteca d'Arenys de Mar, que esperen en premsa la traducció gal·lesa d'*Érem quatre* —traduïda conjuntament amb un membre del Consell del llibre gal·lès— i *Sedna* —traduïda amb la col·laboració de Morfudd Strange.

La seua darrera aportació a aquest intercanvi va ser la traducció al gal·lès d'un recull de rondalles catalanes amb el títol de *Straeon ac Arwyr Gwerin Catalunya* (Contes i herois del poble català). La traducció va comptar amb la col·laboració del poeta gal·lès Myrddin ap Dafydd, guanyador l'any 1991 de la màxima distinció que es lliura en la poesia gal·lesa, el *Tron*. Aquest llibre va tenir una bona acollida entre els lectors i la crítica literària gal·lesa. La versió de les llegendes catalanes del volum es basa en els aplecs rondallístics de Joan Amades. Lawrence en va construir una versió feta amb gran rigor i originalitat, mostra de la recerca a què va sotmetre les fonts. Tot i que va respectar la creació popular, la va envoltar amb una extraordinària traça narrativa, però conservant la seua gran naturalitat. Lawrence va aprofitar amb mestratge aquest filó narratiu per fer conèixer la cultura popular catalana a un país diferent però

no llunyà. El volum és completat amb un mapa i una petita explicació de Catalunya i la seua cultura.

D'una altra banda, com a activista políticocultural, Lawrence va treballar dins el mateix País de Gal·les, sobretot des que hi va fixar la residència vuit mesos a l'any. La seua feina va tenir dues vessants: la cívico-política —va ser regidora del Plaid Cymru a l'Ajuntament d'Y Bontfaen (localitat on vivien)—; i la cultural, amb les seues col·laboracions a les revistes *Planet*, *Welsh Nation* i *Llais Llyfran*. Però fins i tot, abans, l'any 1978 va assistir en representació de l'*Avui* i *Serra d'Or* a les festes de l'*Eisteddfod* nacional gal·lès on va fer activisme cultural de Catalunya. D'aquesta experiència, va publicar una sèrie d'articles en aquell diari català amb el títol «Gal·les i Catalunya, nacions amigues».

En reconeixement de tots els seus esforços com a única intermediària entre la cultura gal·lesa i la catalana, el president de la Generalitat de Catalunya li va lliurar la Creu de Sant Jordi el dia 20 de maig de 1994. Gairebé un any després, el 4 d'abril de 1995, Eyllt T. Lawrence va morir al seu país de naixement, on és soterrada. Fins als darrers mesos de la seua malaltia, Lawrence va demostrar que Ferran de Pol tenia raó quan, en una carta a Alan Yates el 1987, la descrivia com una persona que treballava «amb una gran intensitat», com «una gran feina». Però això no és tot. La trajectòria intel·lectual d'aquesta gal·lesa educada a Cambridge palesa no només la quantitat, sinó més bé la qualitat passional del compromís amb la realitat que la va anar envoltant en les diverses etapes de la seua vida.

Si a la universitat anglesa es va distingir ben aviat per les seues simpaties amb la causa socialista, i a Mèxic pel compromís amb el país i l'amistat amb el cercle de republicans catalans exiliats, la vida a Catalunya va servir com a punt de sincretisme de tots els seus interessos i donà com a resultat el compromís amb la defensa del català i del gal·lès. És indubtable que Lawrence ha estat la persona que més ha fet per mostrar la cultura gal·lesa als Països Catalans i la cultura catalana al País de Gal·les.

És clar, però, que les circumstàncies socials i culturals en les quals hagué de moure's no foren les més adients per a l'escriptora. Van ser diverses les ocasions en les quals l'esforç per publicar els seus estudis no van ser atesos ni pels diaris ni per les editorials. Es pot especular si la vida retirada que sempre portaren Ferran de Pol i Lawrence a Arenys de Mar, en lloc de beneficiar el treball literari d'ambós, no fou una malaurada tria. Si en el cas de Ferran de Pol, l'elecció el va aïllar de qualsevol cercle intel·lectual de poder, en el cas de Lawrence, les conseqüències foren més negatives i, ben segur, injustes.

La seua vida i la seua obra són el contrapunt a la vida i l'obra de Ferran de Pol, el company durant gairebé cinquanta anys. Malgrat els problemes quotidians dels quals absolutament tots som víctimes, i ells en foren els primers, Eyllt T. Lawrence sorgeix, dins una revisió de la vida catalana de postguerra, com una figura bàsica per a reentendre els lligams del català amb altres cultures del món.

Josep-Vicent Garcia i Carme Manuel

*Doctors en filologia per la
Universitat de València*